

Op zoek naar 'zilveren kogels'

Een onderzoek naar het succes en het falen van de Indische tak van de NSB

Bachelor-scriptie TCS/ UU

Bas de Wit

Studentnr. 3691799

Utrecht – juni 2015

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	3
Hoofdstuk 1 De Nederlands-Indische samenleving in de jaren dertig van de 20^e eeuw	4
Hoofdstuk 2 Vruchtbare grond voor de NSB: de opkomst van fascistische en nationaal-socialistische bewegingen in Nederlands-Indië	8
Hoofdstuk 3 De NSB-missie in Nederlands-Indië: succesvolle aanpassing	12
Hoofdstuk 4 Verwijdering door raszuiverheidsideaal: de teloorgang van de Indische NSB	16
Conclusie	19
Bronvermelding	21

Inleiding

In de eerste helft van de jaren dertig van de 20^e eeuw is er in Nederlands-Indië sprake van de opkomst van fascistische partijtjes en van het nationaalsocialisme als politieke opvatting en beweging. De Nederlandse Indiërs waren voorstanders van een harde aanpak van de acties van de Indonesische nationalisten door het gouvernement. Zij waren verheugd over de ontwikkelingen in het moederland, waar het nationaalsocialisme en preciezer, de NSB, steeds meer voet aan de grond kreeg. Na het bezoek van Anton Mussert aan Nederlands-Indië in 1935 groeide het aantal leden explosief; het bestaande ledental van 2500 verdubbelde bijna. Er stroomde vanuit Nederlands-Indië 2,5 miljoen gulden, omgerekend 1,1 miljoen euro, aan donaties naar de partijkas van de NSB in het moederland. Dit bedrag vormde ongeveer een derde van de totale inkomsten van de partij. Even zo snel als de Indische NSB opkwam, was ook de teruggang ervan in ledental en aanhang vanaf 1937.

Ondanks deze opvallend snelle groei en neergang van de Indische tak van de NSB en de grote financiële steun die het aan de moederpartij in Nederland verleende, is er in de bestaande wetenschappelijke literatuur maar zeer beperkt aandacht voor het onderzoek naar de achterliggende oorzaken hiervan. Binnen het wetenschappelijke debat bestaat over het algemeen consensus over wat het primaire bestaansrecht was van de Indische afdeling van de NSB. Tijdens een wetenschappelijk congres met betrekking tot de NSB in Nederlands-Indië in 1968 concludeerden vooraanstaande historici dat de achterliggende reden van de oprichting van de Indische tak van de partij was om financiële steun, '*zilveren kogels*', te vergaren. Deze bevinding, die weliswaar juist is, heeft latere historici bepaald niet uitgedaagd tot verder onderzoek. De conclusie dat de Indische NSB tóch maar een melkkoe van de moederpartij was, lijkt tot het verlies van interesse in het onderwerp te hebben geleid. Dit betekent dus dat er momenteel maar een beperkt begrip bestaat van het profiel en het karakter van de Indische NSB. Dat financiële steun aan de moederpartij de motivatie was om de Indische tak van de NSB op te richten is dus bekend, maar dit verklaart nog geenszins de opvallend snelle groei en de nog snellere gang ervan.

Om deze redenen staat in dit onderzoek de vraag centraal wat precies de oorzaken zijn van die snelle opkomst van de Indische NSB en van de nog snellere aftakeling ervan. Om hierachter te komen vragen we ons af welke strategie de NSB in Nederlands-Indië toepaste en hoe de Indische achterban hierop reageerde?

Om deze vragen te beantwoorden kijken we allereerst naar het politiek-bestuurlijke klimaat in Nederlands-Indië in de jaren dertig; enerzijds om de noodzakelijke context te schetsen en anderzijds om zo te kunnen zien tot in hoeverre het autoritaire karakter van het gezag een voedingsbodem vormde voor de fascistische en nationalistische sentimenten waarop de NSB zich later kon baseren. Vervolgens zoomen we wat verder in op de al bestaande fascistische en nationalistische traditie in Nederlands-Indië; we bekijken de opkomst van de NSB aan de hand van de Vaderlandsche Club, een conservatieve vereniging die in bepaalde opzichten een wegbereider is geweest van de Indische NSB. In het derde hoofdstuk onderzoeken we de strategie van de NSB in Nederlands-Indië; we vragen ons af welke houding en tactiek de NSB aannam om tot de hierboven beschreven snelle groei van de beweging te komen. Tenslotte zoeken we naar de oorzaak van de snelle neergang van de Indische tak van de partij. Dit alles doen we aan de hand van de – niet in overvloed aanwezige – secundaire literatuur en een bronnenonderzoek in het NIOD, waar een groot aantal archiefstukken, brieven en krantenartikelen uit de jaren dertig een goed inzicht geven in de verhoudingen en de belangrijkste thema's binnen de Indische NSB.

Hoofdstuk 1 De Nederlands-Indische samenleving in de jaren dertig van de 20^e eeuw

Om de opkomst van de nationaalsocialistische aanhang in Nederlands-Indië goed te begrijpen, moeten we stilstaan bij het politieke en maatschappelijke klimaat zoals dat in deze Nederlandse kolonie was gegroeid.

Politiek - bestuurlijke cultuur

In 1930 bestond de Indische samenleving uit ongeveer 60 miljoen mensen, in overgrote meerderheid Indonesiërs. Verder waren er 1.2 miljoen Chinezen en circa 100.000 Arabieren en Brits-Indiërs. Daarnaast of liever daarboven leefden de Europeanen, toen ruim 240.000, waarvan 87% de Nederlandse nationaliteit bezat. Zij maakten hier de dienst uit, in nauwe samenwerking met het moederland Nederland.¹

Het opperbestuur van Nederlands-Indië was tot 1848 uitsluitend in handen van de koning geweest, die dat door zijn minister van koloniën liet uitvoeren. Op basis van Thorbecke's nieuwe grondwet, die in 1855 in werking trad, kwam het bestuur over de kolonie onder controle van de Eerste en Tweede Kamer, dus van het Nederlands parlement. Sinds 1870 was er sprake van een geleidelijke liquidatie van het Cultuurstelsel, dat leidend was geweest ten tijde van de imperialistische exploitatiepolitiek van de 19^e eeuw. Hierbij werd Nederlands-Indië als wingewest gezien. Het Nederlands beleid was toen dan ook dat 'behoudens de welvaart der inheemse bevolking, dat wingewest aan Nederland zal blijven verschaffen de stoffelijke voordelen die het doel waren der verovering'.²

Onder gouverneur-generaal Van Heutsz (1905-1909) vond de omslag plaats naar wat genoemd wordt de 'ethische koloniale periode'. In de Troonrede van 1901 werd een nieuwe doelstelling voor het bewind in Indië geformuleerd. Nederland werd nu verplicht 'geheel het regeringsbeleid te doordringen van het besef dat Nederland tegenover de bevolking dezer gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen'.³ De exploitatiepolitiek moest plaats maken voor een ethische politiek. Het duurde echter nog ruim twintig jaar voordat in 1925 het oude regeringsreglement werd vervangen door de Wet op de Indische Staatsinrichting. Deze vloeide voort uit de in 1922 gewijzigde grondwet waarin o.m. was bepaald dat: 'De Koning (uiteeraard de constitutionele koning d.w.z. de steeds van goedkeuring door het parlement afhankelijke regering) heeft het opperbestuur over Nederlands-Indië. Voorzoveel niet bij de Grondwet of bij de Wet bepaalde bevoegdheden aan de koning zijn voorbehouden, wordt het algemeen bestuur in naam des Konings uitgeoefend in Nederlands-Indië door de gouverneur-generaal. De staatsinrichting van Nederlands-Indië wordt door de Wet vastgesteld'.⁴

Het was dus de gouverneur-generaal aan wie het algemeen bestuur over Nederlands-Indië was toevertrouwd. Formeel gezien was zijn positie onaantastbaar. Nederland was sinds 1919 een op algemeen kiesrecht gebaseerde, parlementaire democratie; Nederlands-Indië niet. Weliswaar was een nieuw element in de verhouding tussen Nederland en Nederlands-Indië ingebracht door de oprichting van de zogenaamde Volksraad in 1918, als Nederlands-Indisch 'proto-parlement', dat voor de helft werd gekozen uit volwassen mannen, en voor de helft door de gouverneur werd benoemd.

¹ Drooglever, *De Vaderlandsche Club 1929-1942*, p. 5

² Fasseur, *Kultuurstelsel en koloniale baten*, p. 111

³ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. 11a Nederlands-Indië I*, p.151

⁴ Ibidem, p.151

Deze Volksraad bestond in 1925 uit 60 afgevaardigden: dertig Inlanders, vijftwintig Nederlanders en vijf vreemde oosterlingen. De Volksraad werd ingesteld als adviserend college ten aanzien van de wetgeving. Zo was in de nieuwe Wet op de Indische Staatsinrichting van 1925 bepaald dat de Indische begroting niet alleen aan het oordeel van het Nederlands parlement, maar ook aan dat van de Volksraad moest worden onderworpen. Als die er echter in de praktijk niet mee instemde, was er een conflict met de gouverneur-generaal, die dan op eigen gezag de begroting alsnog kon vaststellen. De Volksraad kon weliswaar in beroep bij de Kroon, maar die besliste dan meestal conform het inzicht van de gouverneur. De Volksraad had naast het adviesrecht slechts beperkte bevoegdheden.⁵

De gouverneur-generaal werd –op voordracht van de ministerraad- door de koning benoemd voor een periode van vijf jaar. Zo kon de gouverneur-generaal een sterk stempel drukken op het beleid in zo'n periode. Zijn positie leek op die van een onderkoning. Naast het algemeen bestuur over de kolonie, had hij ook het opperbevel over de Koninklijke Marine en het KNIL (Koninklijk Nederlands-Indisch Leger) en hij benoemde de officieren. Verder was hij bevoegd verdragen af te sluiten met inheemse vorsten of volkeren. De gouverneur-generaal deed voorstellen aan de minister van koloniën over de benoeming van hoge gezagsdragers; deze voorstellen werden doorgaans door de minister overgenomen. Twee keer, in '35 en in '39 gebeurde dit niet, toen respectievelijk de gouverneurs-generaal De Jonge en Van Starckenborgh, een inlander voordroegen als voorzitter van de Volksraad. Beide keren floten de ministers van koloniën, Colijn en Welter, de gouverneur terug en lieten zij door de koningin een Nederlander benoemen. Verder benoemde de gouverneur-generaal alle ambtenaren (behalve de allerhoogste) van de departementen. Van alle bestuursposten van werkelijk belang was de inheemse bevolking buitengesloten. Zij werden wel aangesteld in lagere functies maar nauwelijks in leidinggevende functies. Tenslotte had de gouverneur-generaal ook zogenaamde 'exorbitante rechten', zoals het zelfstandig en naar eigen inzicht mogen optreden tegen inheemse opstandelingen. Bevoegdheden en rechten zoals die van de gouverneur werden in vreedstijd alleen aangetroffen in andere koloniaal bestuurde gebieden of in autoritair geregeerde staten. Deze politieke bestuursvorm kende dus eigenlijk slechts een schijn-democratie; de gouverneurs-generaal hadden, met Nederlandse steun, een politiek volmacht. De Volksraad moest hieraan een democratisch tegenwicht bieden, maar met zijn adviserende rol had dat natuurlijk maar een zeer beperkte invloed.⁶

Economische crisis

In 1930 kwam er een einde aan de bloeiperiode van de jaren twintig en begon een diepe economische crisis zich af te tekenen. De vraag naar Indische exportproducten daalde en hun prijzen schoten naar beneden. De waarde van de totale export daalde vanaf 1930 in een paar jaar tijd tot een kwart. Het zwaarst getroffen werd de suikerindustrie; van de 180 suikerfabrieken op Java werden er 140 gesloten. Naast talloze inheemse arbeiders werden ook veel Europese arbeidskrachten ontslagen. Voor het eerst was er in Indië sprake van een vrij omvangrijke werkloosheid onder blanken. Velen van hen keerden noodgedwongen naar Europa terug, terwijl anderen bleven.⁷

Evenals de regering in Nederland, zag het Indische gouvernement zich gedwongen om in te grijpen in het bedrijfsleven. Zo werd een departement van Economische Zaken ingesteld en verschillende fondsen, commissies en stichtingen waarin overheid en bedrijfsleven samenwerkten om de invoer te

⁵ Ibidem, p. 154

⁶ Ibidem, p. 155-156, 165

⁷ Ibidem, p. 86

reguleren en greep te krijgen op de uitvoer. Er werden internationale regelingen getroffen om de productie van suiker, rubber, tin, koffie, thee, kinine, copra en ander palmproducten aan banden te leggen. Aan het einde van de jaren '30 stond circa 3/5 van de totale uitvoer onder overheidscontrole.⁸

Voor de inheemse bevolking was de crisis zo mogelijk een nog grotere ramp dan voor de Europeanen. In de suikerindustrie, bij de cultures in de buitengewesten, in de delfstoffenindustrie en bij de zoutwinning waren in 1929 zo'n 900.000 inheemse arbeiders werkzaam. In 1934 waren dat er nog maar 300.000. De kosten van levensonderhoud daalden, maar de lonen en inkomsten uit rijststopbrengsten daalden nog sterker. Velen kwamen in de financiële problemen omdat zij hun oogst al jaren vooruit verkocht hadden of geld geleend hadden met de oogst als onderpand. In april 1936 schonk de Nederlandse regering een bedrag van 25 miljoen gulden aan het Indische gouvernement ten behoeve van de verhoging van het levenspeil. Dit was maar een druppel op een gloeiende plaat. Pas tegen het einde van de jaren dertig verbeterde de economische situatie zich weer door het aantrekken van de internationale conjunctuur.⁹

Politieke en sociale onrust; toenemend autoritair politiek klimaat

In tegenstelling tot de tweede helft van de jaren twintig waarin communistische opstanden op Java en Sumatra moesten worden neergeslagen, bleef het in de jaren dertig in Nederlands-Indië betrekkelijk rustig waar het gaat om politieke en sociale opstandigheid van de inheemse bevolking. Er vond echter begin 1933 één gebeurtenis plaats, die grote impact had op het beleid van het Nederlands gouvernement en de politieke opvattingen van veel Europeanen in Nederlands-Indië: de mouterij op de Zeven Provinciën.

De mouterij op de Zeven Provinciën in januari en februari 1933 lijkt in eerste instantie vooral een sociaal protest te zijn geweest. Protest van het bij de marine in dienst zijnde lagere personeel, inheems en Europeaan, tegen de bezuinigingsmaatregelen van het gouvernement. In 1931 werden alle Indische overheidssalarissen en traktementen bij de marine in de Indische wateren tweemaal met 5% verlaagd. Toen per 1 januari 1933 een derde verlaging, nu met 7% werd aangekondigd, kwam het bij het KNIL tot ongeregelheden. Eind december 1932 werd er door 700 korporaals en manschappen een demonstratieve optocht gehouden, eindigend in een protestvergadering tegen de salariskortingen. Vier weken later, eind januari 1933, werd duidelijk dat de salariskortingen door zouden gaan; voor de meeste Europeanen bedroeg deze 4%, voor de inheemsen 7%. Hierop vonden verschillende betogingen in Soerabaja plaats en weigerde een groot deel van de opvarenden van de marine dienst. Bijna 500, onder wie zo'n 450 inheemse scheepslieden, werden gearresteerd. Het protest aan boord van de Zeven Provinciën, die inmiddels voor anker was gegaan in de Atjehse haven van Olehleh, nam steeds grotere vorm aan. De harde kern van de inheemse schepelingen van lagere rang maakte zich begin februari van het schip meester en gijzelde de 17 nog aanwezige officieren op het achterdek. Het schip voer uit, achtervolgd door een marineschip van het gouvernement. De gouverneur-generaal had bevel gegeven het schip –als men zich niet overgaf– vanuit de lucht aan te vallen. De muitende telegrafisten seinden: 'De Zeven Provinciën tijdelijk in handen genomen door bemanning, alles gaat gewoon zijn gang, stomen op naar Soerabaja, geen geweld in de zin, doch protest onrechtvaardige salariskorting en gevangenneming marinemannen Soerabaja, alles wel aan boord'. Om daar later aan toe te voegen: 'Absoluut geen communistische neiging'. De muitende

⁸ Ibidem, p. 87

⁹ Ibidem, p. 89

marinemensen leken zich te willen overgeven. Het mocht echter niet baten; opzet of niet, het schip werd met een voltreffer geraakt. En zo kwam een einde aan deze opstandige actie.¹⁰

De mouterij werd door de meeste Europeanen gezien als politieke rebellie van opstandige inheemsen. Alle Nederlandse politieke partijen (m.u.v. de Indische Sociaal- Democratische Partij), alsook de Europese Officiersvereniging en (als enige inheemse groepering) het Moluks Politiek Verbond riepen op tot een demonstratie om loyaliteit te betonen aan het gouvernement, die op 7 februari 1933 in Batavia zou plaatsvinden. Duizenden Nederlanders, Chinezen en Indonesiërs namen er aan deel, leuzen roepend als: 'weg met het rooie tuig'.¹¹

Het gouvernement greep in. Er volgden talrijke arrestaties o.m. van redacteuren van inheemse dagbladen en er vonden vele processen plaats. Ook vielen er vele ontslagen. Het toezicht op de twee groeperingen waarin Soekarno's PNI (Partai Nasional Indonesia in 1927 opgericht) zich had gesplitst, de Partindo en de PNI-Baroe, werd verscherpt en inheemsen die in dienst waren bij het gouvernement mochten geen lid zijn van deze twee groeperingen. Begin augustus 1933 werd Soekarno, voorzitter van de Partindo, weer gearresteerd (evenals in de jaren twintig was gebeurd) en werden op Sumatra een aantal Islamitische politieke organisaties, die vele leden en nog veel meer sympathisanten hadden, aan banden gelegd. In heel Indië werd ondertussen het vergaderrecht van de Partindo en de PNI-Baroe beperkt en uiteindelijk helemaal afgeschaft. De politie kreeg het recht besloten vergaderingen bij te wonen en desgewenst naar eigen inzicht in te grijpen.¹²

Dit alles leidde ertoe dat in de Nederlands-Indische samenleving, waar de politieke en maatschappelijke opvattingen van veel Europeanen traditioneel toch al doordrenkt waren met autoritaire en reactionaire superioriteitsbegrippen, door de overheid met steeds meer autoritaire middelen tegen tegenstanders werd opgetreden. Het kon bijna niet anders of menig Europeaan in Indië moest zich wel gaan afvragen of het geen tijd werd dat ook het moederland autoritair, zo niet fascistisch, zou moeten worden bestuurd. Het is tegen deze achtergrond, dat de opkomst van de fascistische partijen en de opkomende belangstelling voor het nationaalsocialisme in Nederlands-Indië moeten worden gezien.

¹⁰ Blom, *De mouterij op de Zeven Provinciën. Reacties en gevolgen* (Leiden 1975). Voor een ooggetuigenverslag zie M. Boshart, *Mouterij op de Zeven Provinciën* (Amsterdam 1978)

¹¹ Drooglever, p. 79

¹² De Jong, p. 365

Hoofdstuk 2 Vruchtbare grond voor de NSB: de opkomst van fascistische en nationaalsocialistische bewegingen in Nederlands-Indië

Oprichting van de Vaderlandsche club

In 1928 richtte een groep Nederlandse Indiërs de Vaderlandsche Club (VC) op, een vereniging ter bescherming van hun positie en belangen in Nederlands-Indië. Het betrof oorspronkelijk geen politieke partij; de VC moest dienen als een overkappende organisatie, waaronder Nederlands-georiënteerde politieke partijen hun werk konden verrichten. De club, die al snel een grote groei doormaakte, stelde zichzelf in 1929 in de ontwerp-statuten als volgt voor: 'De VC, zich stellende op den grondslag der onverbreekbaarheid van den band, welke de verschillende deelen van het Koninkrijk der Nederlanden tezamen houdt, zoals uitgedrukt in artikel 1 van de Grondwet, heeft ten doel te ageeren tegen alle invloeden, welke dit beginsel aantasten; daarnevens stelt zij zich ten doel de behartiging van de belangen der Nederlandsche bevolking in deze gewesten.'¹³ De 'VC', vertegenwoordigde de meer conservatieve Europese Indiërs. De VC en diens verhouding tot fascistische en nationaalsocialistische groepen zoals de NSB biedt daarom een goed uitgangspunt voor dit onderzoek. Sprekend over fascisme doelen we hier overigens op het streven naar een sterke staat met een autoritaire leider; een manier van denken waar men niet alleen binnen het antidemocratische Indische politieke bestel al enigszins naar neigde, maar waarmee ook de gehele Indische samenleving reeds was doordrenkt.

De VC, die zich niet verkiesbaar wilde stellen voor een plaats in de Volksraad, richtte zich in zijn beginjaren dus voornamelijk op het zoeken naar verbindingen met bestaande politieke partijen. Zo werd er gesproken met het Indo- Europeesch Verbond, de Indische Katholieke Partij en de Christelijk Ethische Partij. Omdat die onderhandelingen vruchteloos bleken bewoog de VC toch steeds meer richting politieke activiteit. In 1929 stelde het hoofdbestuur een beginselverklaring op, die in vier punten het karakter van de vereniging typeert. Ten eerste noemt men daarin de onaantastbaarheid en de 'niet voor bespreking vatbare' grondslag van de Nederlandse staatkunde, waarbinnen een medebeslissende stem van organen binnen Nederlands-Indië in het Koninkrijk uitgesloten is. Ten tweede wordt het Nederlandse gezag als basis gesteld van de Indische archipel; 'het Nederlandse gezag is het cement dat de archipel bijéén houdt'. Tevens behoort het Nederlandse gezag volgens de beginselverklaring gericht te zijn op de welvaarts- en ontwikkelingspolitiek voor de gehele bevolking van het Koninkrijk. Ten slotte legt men de nadruk op de verdediging van de archipel; 'destructieve invloeden dienen zonder enige aarzeling aanstonds onschadelijk te worden gemaakt.'¹⁴

Uit deze beginselverklaring blijkt het nationalistische en gezagsgetrouwe karakter van de VC. Tegenover het fascisme stond de rechtervleugel binnen de vereniging niet geheel afwijzend. Hoewel de bestuurlijke implicaties hiervan niet zeer aanspraken – omdat het gevolg hiervan was dat het huidige gouvernementele systeem grotendeels overboord zou moeten worden gegooid – lijken veel inhoudelijke aspecten van het fascisme positief te zijn ontvangen door de leden van de VC. Deze rechtervleugel van de VC stond ideologisch niet ver van het fascistische ideaal af. Bestuurslid Fruin liet weten dat de VC zich niet tegen het fascisme in Europa en Nederland wenste te keren, omdat veel van de kernwaarden van de VC hier sterk mee overeenkwamen. De eerder genoemde bestuurlijke implicaties van het fascisme lagen dus, ook voor Fruin, gevoelig: 'Zou het niet op de weg der fascisten hebben gelegen om eerst eens dit vorstehuis te raadplegen, of het een dergelijke

¹³ Drooglever, p.32

¹⁴ Ibidem, p.32

macht zou wensen te aanvaarden? Hoe moet men zich overigens een staatsorde indenken waarbij men enerzijds een democratisch geregeerd Nederland had, maar anderzijds een Indisch staatshoofd, dat alleen aan de koningin verantwoording schuldig was? Een dergelijke figuur zou immers een enorme aantasting van de eenheid van het koninkrijk betekenen!¹⁵

Vaderlandsche club tegenover het oprukkende fascisme

In de jaren '20 kwam een groot aantal kleine fascistische partijen en bewegingen op. Het NIFO (Nederlands-Indische Fascistenorganisatie) was hiervan de meest succesvolle; niet lang na de oprichting had het zo'n honderd leden in Bandoeng en ongeveer evenveel binnen de afdeling te Batavia. Hoewel het precieze programma van de NIFO niet te vinden is, weten we wel dat de wensen van de beweging en de toon waarmee die werden uitgesproken een stuk extremer was dan bij de VC. Uit stukken uit het *Bataviaasch Nieuwsblad* blijkt dat hun leider J.A.A. de Bree, overigens oud-lid van de VC, de doelstellingen van de NIFO als het nodig zou blijken wilde bereiken langs de onwettige weg, dus met geweld. Daarnaast vond hij dat de Volksraad volledig moest worden afgeschaft en dat de macht binnen de partij geheel en alleen bij hem zelf moest liggen.

De opkomst van deze in 1933 opgerichte NIFO dwong de VC tot een subtiel schaakspel; enerzijds moest die voorkomen dat de eigen achterban overliep, anderzijds wilde zij zich afzetten tegen het extreme gedachtegoed van de NIFO. Met deze ambivalente benadering wist de VC niet te voorkomen dat de NIFO de aandacht van de Europese bevolking op Nederlands-Indië op zich wist te vestigen en dat de fascistische organisatie gestaag kon doorgroeien. In breder perspectief is het interessant dat de bestuurlijke implicaties van het fascisme, die door de VC werden afgewezen, volgens het *Bataviaasch Nieuwsblad* praktisch al bestonden in Nederlands-Indië: 'Het fascistische gezagsideaal bestaat hier immers praktisch. Het is een geesteshouding meer dan een politiek inzicht.'¹⁶ De opmars van Hitler en het nationaalsocialisme in Duitsland werden door de dagbladen in Nederlands-Indië nauwelijks afgekeurd. Zoals gezegd in het eerste hoofdstuk vormden anti- democratische sentimenten een vruchtbare voedingsbodem voor fascistische sympathie, omdat het breder toepassen van democratische waarden een bom onder het koloniale systeem zou leggen.

De doelgroep van de VC was vooral, veel meer dan op fascistische grondslag, op een nationalistisch ideaal geconcentreerd. Het ging hierbij om een 'defensief' nationalisme; het koninkrijk der Nederlanden moest verdedigd worden. Van expansiedrift, die in Duitse nationalistische kringen een belangrijk onderdeel was, was binnen dit Indische nationalisme dus geen sprake.

Toch vormde de in 1934 in Nederlands-Indië op gang gekomen NSB een concrete bedreiging voor de VC. In het hart van de eerder beschreven economische crisis en met de dreiging van de nieuwe socialistische en nationalistische bewegingen in Nederlands-Indië op de achtergrond sprak het nationaalsocialistische geluid aanvankelijk aan. Toen in 1935 de Nederlandse leider van de NSB, Anton Mussert, naar Nederlands-Indië kwam, was de VC gedwongen om zich tegenover die partij te positioneren. De heer H.J. Boelen, de voorzitter van het VC-departement op Midden-Java sprak zich in 1935 als volgt uit over de NSB: 'De meerdere eenvoud, tucht, zelfbeheersing, eergevoel, discipline etc is voor een deel van het Nederlandse volk geen overdaad.' In deze zelfde lijn schreef de eerder genoemde Knottenbelt in het blad *Nederlands-Indië* het volgende: 'Het Nederlandsche volk kan best een lesje in tucht en eerbied voor het gezag gebruiken.'¹⁷ Ondanks deze uitingen van sympathie

¹⁵ Ibidem, p.108

¹⁶ Ibidem, p.223

¹⁷ Ibidem, p.224

bestond er binnen de VC ook veel scepsis ten opzichte van de NSB. De groep was van oorsprong een conservatieve beweging en bestond in tegenstelling tot de NSB uit een veel elitairder ledenbestand. Het revolutionaire en volkse karakter van de NSB ging tegen de identiteit van de VC in. Toch werd de NSB vooral bestreden vanuit pragmatische overwegingen; de nationaalsocialisten visten in dezelfde vijver en groeide snel uit tot een concrete bedreiging van de VC. Om deze reden stelde het hoofdbestuur een verbod op een dubbel lidmaatschap in; VC leden kon zich dus niet meer vervoegen bij de NSB. Duidelijk is wel dat er genoeg VC-leden waren met sympathie voor de NSB; een donateurschap van de NSB was niet ongebruikelijk.

Opkomst van de NSB

‘Was er dan wel plaats voor de Indische NSB?’, zo vroeg Loe de Jong zich af in zijn bekende standaardwerk over de Tweede Wereldoorlog. Zijn antwoord op deze vraag luidde:

‘Ja, omdat zij als deel van de Nederlandse NSB steun kon gaan verlenen aan een beweging die beloofde, een ander Nederland te doen ontstaan: ontheven aan alle verdeeldheid, bevrijd van partijtwisten, anti-socialistisch, autoritair bestuurd, militair sterker. Zulk een Nederland zou aan de verlangens van veel in Indië werkzame Nederlanders tegemoet komen. In hun deel van de samenleving kwam de voor Nederland zo karakteristieke ‘verzuiling’ met haar sterke levens- en wereldbeschouwelijke bindingen nauwelijks voor; de groeperingen die als filialen van de in Nederland invloedrijkste politieke partijen gezien konden worden, waren klein, in het Indisch staatsbestel speelde de democratie een ondergeschikte rol en uit de koloniale verhoudingen vloeide de behoefte voort aan het ‘sterke gezag’ (welkom ook aan veel Indische Nederlanders!) dat Mussert voor Nederland in het uitzicht stelde.’¹⁸

Die hang naar sterk gezag in Nederlands-Indië werd duidelijk zichtbaar door het grote enthousiasme dat de reis van NSB-leider Anton Mussert in 1935 ontketende. Dit betekende de definitieve doorbraak van de Indische tak van de partij. Meer dan tienduizend aanhangers waren op 16 juli 1936 naar Schiphol gekomen om hun leider uit te zwaaien voor zijn reis naar Nederlands-Indië. Op het vliegveld zong deze menigte vaderlandse liederen, zwaaide het met vlaggen en liet men door duizenden kelen het ‘Hou Zee’ horen. Eenmaal aangekomen in de archipel reisde hij van oost naar west op Java en van zuid naar noord door Sumatra. Het koloniale bestuurlijke stelsel maakte diepe indruk op hem. Verguld sprak hij hierover: ‘Groots en groots! Schitterend!’ Deze tevredenheid was terug te zien in het door hem uitgevaardigde te volgen beleid voor de Indische tak van de NSB, waarbinnen steun aan de koloniale overheid centraal stond. Dit met name ter verdediging van de kolonie; de kwart miljoen Europeanen stonden tegenover zestig miljoen inheemsen en om die reden moest het Nederlandse gezag zo goed mogelijk ondersteund worden.

De teksten die Mussert verkondigde op zijn tournee vielen in Nederlands-Indië in goede aarde. De interesse was groot; het City-theater in Batavia, waar Mussert aanvankelijk een toespraak zou houden, bleek te klein. In overvolle zalen sprak hij, met achter het spreekgestoelte de Nederlandse vlag, NSB-symbolen en een portret van de koningin de volgende woorden: ‘In dit imperium zal moeten worden geregeerd met een hand welke zorgzaam is voor een ieder die zich loyaal betoont, maar met een hand hard als staal tegenover ieder die, hetzij hier, hetzij in het moederland, het imperium wil belagen.’ Het waren dit soort uitspraken die de Europese bevolking in Indië enorm heeft aangesproken. Het paste uitstekend bij de eerder beschreven bestaande politieke cultuur en speelde in op de grootste angst van de Europese minderheid: het verlies van de kolonie. Daar waar Mussert door de Nederlandse regering in het moederland nog werd bestreden, werd hij in Nederlands-Indië door gouverneur-generaal De Jonge met open armen ontvangen. De Jonge was

¹⁸ De Jong, p. 366

overtuigd geraakt van de goede intenties van Mussert en deelde met hem een grote afkeer van het parlementaire stelsel. Bij zijn terugkeer in Nederland kreeg Mussert het onthaal van een triomfator; in Maarsse (bij Utrecht) werd hij door duizenden aanhangers enthousiast begroet.¹⁹

Na Musserts bezoek nam het ledental van de Indische NSB een snelle vlucht. Voor zijn komst bedroeg het ledental zo'n 2500, na zijn bezoek kwamen hier zo'n 2000 bij. Dit hield in dat de Indische NSB vanaf het einde van 1935 groter was dan de VC; de (redelijk) gematigde VC bleek geen afdoende podium meer voor conservatieve, reactionaire en fascistisch-georiënteerde Europeanen in Nederlands-Indië. De NSB had achterban van mensen van alle verschillende sociale niveaus; van de Indo-Europeanen schijnen met name de meer eenvoudige burgers, soms zelfs de 'verpauperden', zich tot de NSB aangevoeld hebben getrokken. Hoewel er geen duidelijk onderzoek is gedaan naar de precieze achtergronden van de NSB-leden in Nederlands-Indië, kan worden aangenomen dat de achterban behoorlijk gemengd was. Het waren natuurlijk niet alleen de Nederlanders en Europeanen die een grote waarde hechten aan het behoud van een sterke kolonie; ook de Indo-Europeanen waren hierbij zeer betrokken.²⁰

¹⁹ Meijers, *Mussert*, p.88

²⁰ Van der Wal, *De nationaal-socialistische beweging in Nederlands-Indië*, p.57

Hoofdstuk 3 De NSB-missie in Nederlands-Indië: succesvolle aanpassing

Doelstelling Indische NSB

Binnen het bestaande wetenschappelijke discours met betrekking tot de NSB in Nederlands-Indië is men het over het algemeen eens over dat de voornaamste motivatie van de NSB om aan een Indische actie te beginnen was om financiële steun te vergaren voor de moederpartij. In het verslag van de voordracht '*De nationaal-socialistische beweging in Nederlands-Indië*' van historicus Van der Wal lezen we dat door de aanwezige historici de vraag gesteld werd in hoeverre de Indische NSB een eigen politiek programma had. Hierop was het antwoord duidelijk; volgens de historici moest op basis van de toenmalige stand van het onderzoek geconcludeerd worden dat de rol van de Indische NSB niet meer dan de 'morele en financiële ondersteuning' van de moederpartij was.²¹

De bedragen die vanuit de Indische NSB zijn overgemaakt, verschillen per bron in omvang. Volgens het gedenkschrift van de NSB uit 1941, opgesteld door Cornelis van Geelkerken, de plaatsvervangend leider van de Nederlandse NSB, zag de rol de Indische tak en de financiële steun die het verleende in er als volgt uit: 'Het parool was dus dat de strijd tegen de Regering alleen in Nederland mocht worden gestreden en dat het de taak der Beweging in Indië was om deze strijd te steunen door middel van 'zilveren kogels'. Dit beginsel is de Beweging steeds trouw gebleven; de jaarlijkse geldelijke overdrachten liepen uitéén van f. 50000 in de eerste jaren tot f.40000 en f.25000,- in de laatste jaren toen de terreur de Beweging steeds heviger aantastte.'²² Volgens de Jong, die zich baseert op de financiële administratie van het hoofdkwartier van de NSB, bedroegen de bijdragen in '35 f.8000, in '36 f.16000 en in '37 50000. Volgens de gegevens die de recherche in 1940 in het archief van de NSB te Bandoeng vond, zou in 1937 bijna f.90000 naar de Nederlandse NSB zijn overgemaakt. In 1938 betrof de steun volgens de financiële administratie van de NSB f.24000, terwijl dat volgens de recherche om ruim f.40000 ging.²³ Los van deze onduidelijkheden, is het zeker dat de steun van essentieel belang is geweest. Zoals Mussert tijdens zijn naoorlogse strafzaak verklaarde, was het dankzij de Indische donaties dat de partij zich aan het einde van de jaren dertig kon bedruipen; het betekent dat de NSB zonder de Indische steun de oorlog niet eens had gehaald. De beweging was dan dus nooit uitgegroeid tot de partij die de Duitsers kon ondersteunen in de oorlogsjaren.

Zo ruitelijk als Van Geelkerken in 1941 durfde toe te geven dat de functie van de Indische NSB louter was om 'zilveren kogels' aan de moederpartij te bieden, zo stug weigerde Mussert dit rond 1935 te bekennen. Toch was er buiten NSB-kringen – ook toen al – consensus dat de Indische tak vooral als melkkoe werd gebruikt. Het propagandabladd van de beweging, *Volk en Vaderland*, had de taak om deze beeldvorming tegen te gaan. In de editie van 3 augustus 1935 prijkt een spotprent waarop twee vrouwen met elkaar staan te praten of liever, gezien hun houding, staan te roddelen. In een spreekwolk staat boven de vrouwen: 'Heb je 't al gehoord, buurvrouw? Mussert is naar Indië om daar GELD te halen. Mensch, ik word daar zo koud van!' Als onderschrift staat geschreven: 'Zoo leutert men op de redactie bureau van Het Volk! Laten WIJ zorgen, kameraden, door extra stortingen, dat onze Leider straks HIER een onoverwinnelijke strijdkas vindt!!!'²⁴ In een interview met *Volk en*

²¹ Ibidem, p. 57

²² Van Geelkerken, *Gedenkboek*, p. 203

²³ De Jong, p.371

²⁴ *Volk en Vaderland*, 3 augustus 1935

Vaderland over zijn reis naar Nederlands-Indië ontwijkt Mussert de vragen over het precieze doel van zijn reis. Met ogenschijnlijke tegenzin – Mussert gaf, zoals hij ook in dit gesprek benadrukt, liever geen interviews – wil hij melden dat zijn trip 'een studiereis' was. Vragen over het eventuele financiële belang van de reis worden niet beantwoord.²⁵

Ideologie en strategie van de Indische NSB

Het belang van de financiële steun was dus dermate groot dat de NSB koos voor een uiterst voorzichtige tactiek. Hoewel de Indische NSB formeel gezien natuurlijk een aftakking was van de Nederlandse NSB, kende de beweging in de kolonie toch een heel ander karakter. Op essentiële punten paste de NSB zich aan aan de Indische behoeften. De concessies die het daarbij deed aan de eigen ideologie en strategie waren vaak dan ook groot. Het revolutionaire karakter van de beweging in Nederland werd in Nederlands-Indië nauwkeurig op de achtergrond gehouden. Waar in Nederland werd gekozen voor een frontale aanval op het bestaande gezag, werd in Nederlands-Indië loyaliteit aan de (koloniale) overheid gepropageerd.²⁶ Mussert had in zijn toespraken steevast opgeroepen om geen actie te ondernemen tegen het gouvernement; hij legde de nadruk op het belang van het behoud van de kolonie. In een van zijn toespraken in Nederlands-Indië zegt hij:

'Ieder jaar kan het laatste zijn van ons zelfstandig volksbestaan, en ik zei u, Indië is praktisch onverdedigd. En wanneer Indië verloren zal zijn, ik kan het u nooit genoeg zeggen, op dat ogenblik is er geen mogelijkheid voor een zelfstandig bestaan. Wij zullen dan een onderdeel van Duitsland worden en wij kunnen hoogachting hebben voor onze burens, maar dat is toch het laatste wat een waar Nederlander wilt.'²⁷

In edities van *Volk en Vaderland* uit 1935 staat een constante stroom van kritische artikelen over de koloniale politiek van Colijn, premier in Nederland, terwijl over het gouvernement in Nederlands-Indië niet of nauwelijks kritisch wordt geschreven.²⁸ Deze gezagsgetrouwheid, die dus nogal indruist tegen de retoriek van de NSB in Nederland en die in *Volk en Vaderland*, was echter van evident belang om de steun van de Indische achterban te vergaren. Mussert voelde aan dat het revolutionaire geluid dat de beweging in Nederland zoveel had gebracht, in Nederlands-Indië een averechts effect zou hebben. Een soortgelijke tegenstrijdige opstelling nam de NSB aan tegenover de dreiging van Japan, die in Indië nadrukkelijk gevoeld werd. Vanaf het eerste moment nam de partij een duidelijk anti-Japanse houding aan; terwijl op het zelfde moment in Nederland de sympathie voor de Duitsers niet onder stoelen of banken werd gestoken.²⁹

Liever dan het Nederlandse gezag aan te vallen legt de NSB de nadruk op de het 'rode gevaar' uit Moskou. Het tegengaan van communistische en Indonesische nationalistische bewegingen krijgt dus in het Indische programma van de NSB voorrang. In september 1935 schreef Mussert het voorwoord van de in *Volk en Vaderland* gepubliceerde '*Gezagsondermijning in Indië, het wanbeleid van drie gouverneurs-generaal*', waarvan op de voorkant de rode klauw van Moskou dreigend over Indië staat

²⁵ Ibidem

²⁶ Swaan, *Zwarte kameraden*, p.152

²⁷ Toespraak Mussert bij zijn eerste bezoek aan Nederlands-Indië augustus 1935. In: Documentaire P. Verhoeven, *Portret van Anton Mussert*, 1968

²⁸ *Volk en Vaderland*, hele jaargang 1935

²⁹ Swaan, p. 153

afgebeeld. In het voorwoord begint Mussert met een lofzang op de huidige gouverneur De Jonge: 'Er is weer een Nederlandsch gezag in Indië, in hoogste instantie gedragen door een man, die als landvoogd van Nederlandsch-Indië zijn plicht kent, die weet wat hij aan het Nederlandsche volk en aan Indische volken verplicht is. Niettegenstaande de economische toestand van een belangrijk deel der bevolking weinig rooskleurig is, is de veiligheid verzekerd. Er is behoorlijk paal en perk gesteld aan den marxistischen invloed van de S.D.A.P en de Communistische Partij, de 2e en de 3e internationale, die bedekt of openlijk het Nederlandsche volk in de rug aanvallen, daar ons volk moeilijkheden heeft te overwinnen.'

Haast in dezelfde adem valt hij vervolgens de drie gouverneurs-generaal, Van Limburg Stirum, Fock en De Graef aan. Terloops, in een kleine bijzin, verwijt hij Van Limburg Stirum (in diens dan huidige rol als gezant in Duitsland) de verhoudingen van Nederland met de Duitsers te vertroebelen. Ongeveer hetzelfde vindt hij van De Graeff, die volgens Mussert op zijn beurt de relatie met Italië vertroebelt. Toch legt hij de nadruk meer op 'het rode gevaar'. Hij verwijt de drie genoemde ex-gouverneurs allen een 'defaitisme' dat het Nederlandse imperium in gevaar brengt. Mussert eindigt zijn voorwoord met de waarschuwing dat: 'alles wat rood en roze is zich zal inspannen om een zoodanig opvolger te benoemen dat het opbouwende werk van den huidige gouverneur-generaal zoveel mogelijk zal worden afgebroken door zijn opvolger.'³⁰ Het was precies deze toon die in Nederlands-Indië gevraagd werd. Eigenlijk was de retoriek tegenover de gouverneurs, zoals Mussert die hier gebruikt, nog vrij mild ten opzichte van de heersende opinie onder de NSB-achterban. In 1935 schreef een Indisch lid in een brief aan Mussert: 'Gouverneur Generaal De Jonge treedt over twee jaar af. Ons streven moet zijn om het noodige te doen teneinde als opvolger niet te krijgen een man als De Graeff, met zijn superethische beginselen die Indië heeft gebracht op de rand van den afgrond.'³¹

De tactiek voor de NSB-actie op Nederlands-Indisch grondgebied kenmerkte zich dus door een pragmatisch manoeuvreren. De partij paste zich aan aan het Indische politieke landschap; men beseftte dat het fascistische gedeelte van de NSB-ideologie meer aansprak dan het nationaalsocialisme, dat in Nederland meer en meer was geïntroduceerd. Het leggen van de nadruk op het sterke gezag, een gouverneur die zich niet door 'het rode gevaar' in de war zou laten brengen, had succes. Het sloot naadloos aan bij de heersende politieke cultuur en de meer reactionaire dan revolutionaire aard van de Indische achterban van de NSB. Uit de autobiografie van Ingenieur Johan Manusama, de latere roerganger voor de Molukse zaak in Nederland, komt goed naar voren hoe effectief de NSB-strategie voor Nederlands-Indië was. Hij zegt over zijn lidmaatschap: 'Wat mij vooral in deze partij aantrok, was dat men fel gekant was tegen het defaitisme dat in die jaren zo duidelijk zijn stempel drukte op het Nederlandse beleid. Maar ook het 'leidend beginsel' van de partij: 'Het algemeen belang dient voor het groepsbelang te gaan en het groepsbelang dient voor het persoonlijk belang te gaan', was mij uit het hart gegrepen.'³²

De tactiek van aanpassing slaagde op die gebieden dus uitstekend. De 'Duitse kwestie', en de eventuele sympathie die de NSB hiervoor had, de opkomst van het nationaalsocialisme en het bijbehorende ideaal van de raszuiverheid, werden voor de Indische campagne liever niet aangehaald. Sterker nog; Mussert presenteerde het Groot-Nederlandse Rijk juist als een tegenwicht tegen het Duitse expansionisme. Dit verenigde Nederlandse imperium zou volgens die gedachte als een

³⁰ Mussert, *Gezagsondermijning in Indië*, p. 1

³¹ *Brieven aan Mussert*, 1935

³² Manusama, *Herinneringen aan mijn leven*, p. 35

gelijkwaardige partner van Duitsland in een 'Germaanse statenbond' functioneren.³³ Toch bleek deze inkleding onvoldoende. De Duitse kwestie en de kwestie van de raszuiverheid die daarbij kwamen, betekenden de uiteindelijke nekslag voor de NSB in Nederlands-Indië.

³³ Swaan, p.153

Hoofdstuk 4 Verwijdering door het raszuiverheidsideaal; de teloorgang van de Indische NSB

Zo succesvol als de strategie van aanpassing, het doen van concessies en het gebruiken van op Indië toegesneden retoriek ook was, het in Nederland opkomende raszuiverheidsideaal zorgde voor een verwijdering tussen de Nederlandse en de Indische tak van de NSB. Vanaf 1936 was Rost van Tonningen naar voren geschoven om het raszuiverheidsideaal volgens het principe van 'Blut und Boden' te propaganderen. Dat had bij de Indische achterban een uiterst ontnuchterend en afstotend effect. Een stroom van kritiek barstte los; de Indische NSB, toch al ontmoedigd door het verlies van zetels van de Nederlandse tak van de partij tijdens de verkiezingen van 1937, kwam steeds meer onder druk te staan. Het ledenaantal en de bedragen die de donateurs overmaakten begonnen in 1937 drastisch te dalen. De NSB hield stevig vast aan zijn strategie van aanpassing, maar de camouflage die de NSB voor 1936 soepel door het Indische landschap had doen koersen, bleek niet meer afdoende. Mussert zag zich genooddaakt om het volgende statement te maken om de rust te doen wederkeren:

'Niet ik maak uit wat een Nederlander is, maar ieder doet dat voor zich. Groot-Nederlanders zijn zij die het Nederlandse imperium dragen; niet de huidskleur is beslissend, maar de geest. De Indo dus, die bewust Groot-Nederlander is, is dat mede door zijn rasverbondenheid; hij maakt zonder enig voorbehoud als volwaardig medelid deel uit van de Nederlandsche volksgemeenschap. Hij is voor deze gemeenschap van groter waarde dan de vele klein-Nederlanders wier geest van ons is vervreemd.'³⁴

Archiefstukken van de Indische NSB aanwezig in het Nederlandse Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) bieden inzicht in het Indische standpunt over de rol van de verschillende rassen en bevolkingsgroepen die er waren. In de aan Mussert gerichte brieven die vanuit Nederlands-Indië zijn verzonden, wordt bijna altijd gewezen op het belang van een goed begrip en een gelijkwaardige benadering van de verschillende rassen en bevolkingsgroepen. Een behoorlijk aantal van de brieven is geschreven met de 'goede bedoeling' om Mussert voor te bereiden op zijn reis naar Nederlands-Indië. Het wordt in deze door Nederlandse Indiërs geschreven brieven duidelijk dat men de noodzaak ziet om uit te leggen hoe het etnisch zeer gemengde, Indische culturele landschap er precies uit ziet; men ging er dus vanuit dat dit in Nederland –zelfs door de door hun over het algemeen duidelijk zeer gerespecteerde leider Mussert- niet wordt begrepen. De toon waarop hierover wordt geschreven en het doel dat er precies mee wordt nagestreefd verschilt per brief.

Op 1 juni 1935 schrijft een ambtenaar van het koloniale bestuur aan zijn 'leider en kameraad' Mussert: 'Met het oog op Uw voorgenomen reis naar Nederlandsch-Indië, acht ik het dienstig U eenige inlichtingen te verstrekken, die u misschien van nut kunnen zijn bij Uw studie aldaar.(...)Het voornaamste echter wat ik hier in dit schrijven onder uw aandacht wil brengen is de mentaliteit der rassen in Indië, zulks met het oog op de meerdere of mindere kansen van slagen van een NSB-actie.' In de brief klaagt de verzender over het gebrek aan discipline van de Nederlanders in Nederlands-Indië, bewierookt hij de werklust en ambitie van de Indo en schrijft hij het volgende over de inheemse bevolking en de te bewerkstelligen toekomstige nationaalsocialistische staat: 'Nu kan de Inlandsche bevolking zichzelf niet regeeren. Daarom moet als voornaamste beginsel bij den opbouw van de nationaalsocialistische staat in Nederlands-Indië zijn: gelijkheid voor alle bewoners van Nederlands-Indië (geen vrijheid, gelijkheid en broederschap s.v.p.). Gelijke rechten, gelijke plichten, gelijke kansen voor allen, zonder uitzondering.'³⁵De opvatting dat voor alle bevolkingsgroepen gelijk moeten worden behandeld, die uit dit citaat spreekt, leeft bij meer van de brieven-schrijvers. In een andere brief staat geschreven: 'Moeten wij nu al deze volkeren op imperialistische wijze besturen?

³⁴ De Jonge, p. 371

³⁵ *Brieven aan Mussert*, 1935

Moeten wij rekening houden met alle bijzondere eigenschappen van elk volk? Op de eerste vraag antwoord ik bij voorbaat ontkennend, met dien verstande nochtans dat een centraal gezag noodig blijft.(...)Ieder die in Nederlandsch-Indië woonachtig is wordt Nederlandsch-Indiër of Groot-Nederlander, en wie dit niet verkiest, gaat heen.³⁶

Een groot deel van deze brieven werd al voor 1936 geschreven; Mussert had aan kunnen voelen dat de rassenkwestie een struikelblok zou kunnen gaan vormen. Sterker nog; tussen de brieven is er één, waarin Mussert zelf een overzicht geeft van de benadering die de NSB in gedachten heeft voor de verschillende bevolkingsgroepen. Hij neemt hierin een voor NSB-begrippen nog vrij ruimdenkende houding aan. Tegenover de '*Gemengdbloedigen nakomelingen van Europeanen en Inheemschen of Vreemde Oosterlingen*' staat hij in zijn brief ambivalent. Hij erkent dat de Indo volgens de wet gelijkgesteld moet zijn aan de volbloed Europeaan, maar geeft tegelijkertijd aan dat dezen absoluut niet één groep kunnen vormen. Deze houding is er alweer een van aanpassing; ondanks dat de Indo gelijke rechten worden toegekend, weigert Mussert de gemengdbloedige als een onderdeel van de Europese – lees volbloed-Nederlandse – groep te onderkennen.³⁷

Ongeveer tegelijkertijd poogt Rost van Tonningen in Nederland om zijn *Blut un Boden*-ideologie te verspreiden. Dit werkt sterk door in de NSB-bladen *Volk en Vaderland* en *Hou Zee*, waar steeds meer artikelen worden gepubliceerd waarin het raszuiverheidsideaal naar voren komt. In de brieven aan Mussert wordt ondertussen duidelijk hoe de rassenkwestie de Indische NSB steeds verder verdeelt. Waar de brieven schrijvers in de eerste jaren vooral een poging deden om begrip te kweken voor de multi-etnische Indische samenleving, kenmerken de brieven zich vanaf 1937 steeds meer door een felle en kritische toon. In december 1937 schrijft een Indische NSB'er: 'Wilt U er vooral de aandacht van den Leider op vestigen, dat het een absolute levenszaak voor ons in Indië is, om deze rassenkwestie zuiver te stellen en elk overdreven geschryf te beletten. Ook in brochures. Let U eens op de Nenasu-brochure (Nederlandse Nationaalsocialistische Uitgeverij, schr.) over Zuid-Afrika. Wat staat daar op een pagina voorin niet een stuitend stukje voor den Indo-kameraad. En wij brokkelen hier nog steeds af onder deze doodelyke letteren uit eigen boezem.'³⁸ Het raszuiverheidsideaal betekende voor veel NSB'ers een persoonlijke aanval; de partij bestond voor een aanzienlijk deel uit Indo's en volbloed Nederlanders waren vaak getrouwd met Indo's. In 1937 schreef een propagandist van de Indische NSB, die getrouwd was met een inheemse vrouw, een woedende brief aan Mussert: 'Het moment lijkt aangebroken om de strijd in de Beweging tegen die ariër-idioten aan te binden.' Reagerend op artikelen in het *Volk en Vaderland*, waarin de raszuiverheid werd gepropagandeerd, zegt hij: 'Telkens wanneer een dergelijke imbeciel de beweging blameert door zijn strontkleurige gedachten te publiceren, even luid mijn eigen opinie de wereld in slingeren.'³⁹

Vanaf 1937 stort de Indische tak van de NSB in. Dit kan natuurlijk niet één op één worden verklaard door de hierboven beschreven sentimenten naar aanleiding van de rassenkwestie. Ook in Nederland had de partij het moeilijk; de teleurstelling over het enorme verlies bij de verkiezingen van '37 sijpelde natuurlijk ook in Nederlands-Indië door. Om de beweging kwam een zweem van teleurstelling te hangen. Het werd voor de Indische aanhang steeds meer duidelijk dat de NSB eigenlijk maar beperkte waarde hechtte aan de koloniale politiek. Toch was de rassenkwestie een katalysator in het verval van de Indische NSB. De strategie van aanpassing werd, zoals wel blijkt uit meerdere uitspraken van Mussert die in dit hoofdstuk zijn aangehaald, nog steeds vastgehouden.

³⁶ *Brieven aan Mussert, 1935*

³⁷ *Ibidem, 1935*

³⁸ *Ibidem, 1937*

³⁹ *Ibidem, 1937*

Maar toch was het dus de rassenkwestie die voor het eerst leidde tot een ideologisch schisma tussen de Nederlandse en de Indische tak van de beweging. Het verschil tussen de verzuilde Nederlandse samenleving en het niet te ontkennen multiculturele karakter van de Indische maatschappij was te groot. Waar het raszuiverheidsideaal in Nederland tot op zekere hoogte voet aan de grond kreeg en de NSB een nog duidelijker en voor sommigen overtuigender profiel gaf, stootte het in de plurale Indische samenleving (potentiële) aanhangers alleen maar af.

Het ledental brokkelde na '37 dus in hoog tempo af; in 1939 telde de Indische tak van de beweging nog maar 1800 leden. De kleine harde kern die daarna overbleef verzandde in kleine en grote conflicten, die geloofwaardigheid van de beweging aantastte. In 1940, na het uitbreken van de oorlog, rekende het gouvernement in razend tempo af met de Indische NSB; tijdens grote razzia's werd op last van de Nederlandse regering een groot deel van de leden opgepakt. 146 leden werden als 'staatsgevaarlijk' bestempeld en werden in 1942 overgebracht naar Suriname. Het hoge tempo waarmee de publieke opinie over de Indische NSB omsloeg komt goed naar voren in het verhaal van de arts en NSB'er Lex Schoonheydt, een vooraanstaande figuur in Nederlands-Indië met goede contacten met het gouvernement, die in 1940 in Suriname geïnterneerd werd.

'Die eerste meidagen ontdekte ik hoe snel mensen van gedachten en ideeën kunnen veranderen. Met precies evenveel enthousiasme als in 1935 de NSB in Indië was ontvangen, met evenveel geestdrift was men nu bezig, onder aanvoering van een eveneens overstag gegane dagbladders, deze te verfoeien en te verwerpen.'⁴⁰

De razzia's op NSB'ers vonden plaats met grote willekeur. Archieven van de Indische NSB waren na de Duitse inval vernietigd, waardoor ook ex-leden, die reeds bedankt hadden voor hun lidmaatschap, werden opgepakt. Het bekendste voorbeeld van deze willekeur was de internering van een Indo-Europeaan die gekscherend had beweerd dat als 'meneer Hitler' een wind zou laten, Engeland vernietigd zou zijn.⁴¹ De behandeling van deze gevangenen was uiterst slecht; op de Jodensavanne te Suriname werden de gevangenen in kampen onder erbarmelijke omstandigheden te werk gesteld. Velen van hen, waaronder Lex Schoonheydt, keerden pas jaren later berooid en getraumatiseerd terug naar Nederland.

⁴⁰ Van Kampen, *Een kwestie van macht*, p.169

⁴¹ Ibidem, p. 181

Conclusie

Voor de verklaring van de snelle opkomst van de Indische NSB bleek het karakter van de politiek-bestuurlijke cultuur van Nederlands-Indië van essentieel belang. De veelbesproken hang naar sterk gezag in combinatie met het autoritaire en antidemocratische karakter van de koloniale regering en samenleving zorgde ervoor dat de NSB in een gespreid bed terecht kwam. We kunnen concluderen dat er, zelfs voor de komst van de Indische NSB, in zekere zin al sprake was van een fascistisch systeem, waarbinnen de gouverneurs-generaals een bestuurlijk alleenrecht hadden en de Volksraad fungeerde als een instrument om de schijn van democratie op te houden. Het was niet voor niets dat in het Bataviaasch Nieuwsblad geschreven stond dat het 'fascistische gezagsideaal' al bestond in Nederlands-Indië. Een ander belangrijk onderdeel van de achtergrond van de opmars van de Indische NSB, en dit geldt natuurlijk ook op internationaal niveau, vormt de economische crisis van de jaren dertig. Daarnaast speelden toen actuele spanningen op politiek en sociaal vlak een rol; de grotere mate van organisatie onder de inheemse bevolking en de opkomst van het nationalisme zorgden voor een grote angst voor het verlies van de kolonie. Dat het streven naar onafhankelijkheid gepaard ging met een socialistische en communistische inslag, werkte natuurlijk louterend voor de NSB, die zich vanaf zijn oprichting verzette tegen het 'rode gevaar', hetgeen we maar al te vaak terug hebben gezien in de (primaire) bronnen die in dit onderzoek zijn gebruikt. Met deze bewegingen samen viel de muiterij op de Zeven Provinciën, waarbinnen alle bedreigingen van de kolonie werden gebundeld; het bleek een ideale voedingsbodem voor de NSB om zijn 'sterke gezag' te propaganderen.

Iets verder ingezoomd werd duidelijk dat er, behalve deze achtergronden, in Nederlands-Indië al een korte doch belangrijke traditie van fascistische en nationalistische organisatie bestond. Het fascisme bestond dus impliciet al op regeeringsniveau, maar ook binnen de Indische samenleving was het aanwezig als 'geesteshouding'. De conservatieve en nationalistische Vaderlandsche Club, de NIFO en de verder in het tweede hoofdstuk beschreven fascistische en nationalistische bewegingen vormden een geschikte voedingsbodem voor het winnen van aanhang voor de Indische NSB. Het onderzoeken van deze bewegingen heeft zichtbaar gemaakt hoe de hang naar sterk gezag zich al stevig had genesteld binnen het Indische politieke leven. De Indische NSB kon zich hierbij voor een groot deel gewoon aansluiten en op de golven van het succes van de Nederlandse moederpartij meedeinen.

Het waren niet alleen deze nationale en internationale omstandigheden waaraan de Indische NSB zijn explosieve opkomst te danken had. In het derde hoofdstuk is duidelijk geworden dat er vanuit de moederpartij een nauwkeurige en succesvolle strategie was uitgestippeld. Het grote financiële belang van de Indische donaties aan de moederpartij, dwong de NSB tot het constant aanpassen van de standpunten en ideologie aan het Indische politieke landschap. Tot 1937 was deze tactiek afdoende; de Indische NSB paste zich aan tot een gezagsgetrouwe partij en verborg angstvallig zijn revolutionaire inborst. In plaats hiervan werd de nadruk verschoven naar het tegengaan van het communisme en nationalisme. Deze tactiek van aanpassing verloor zijn effectiviteit pas na 1936, toen door Rost van Tonningen het raszuiverheidsideaal werd geïntroduceerd binnen de NSB. In het laatste hoofdstuk blijkt dat dit op fel verzet stuit in Nederlands-Indië en hoe de NSB zelfs dan nog vasthoudt aan de strategie van aanpassing; waar in Nederland de raszuiverheid al redelijk onomwonden werd gepropagandeerd, poogden Mussert en de NSB zich in Nederlands-Indië nog altijd voor te doen als een beweging waarbinnen iedereen gelijk is en waar het denken in raszuiverheidstermen niet aan de orde was. De achterban in Nederlands-Indië trapte hier echter niet in; het verzet tegen de moederpartij werd vanaf 1937 snel groter en de toon ervan feller. Uiteindelijk leidde het, natuurlijk in combinatie met het verlies van de NSB tijdens de Nederlandse verkiezingen, tot het snelle verval van de Indische tak van de beweging.

Het succes en het falen van de Indische NSB ligt dus in het slagen en mislukken van deze strategie van aanpassing. Waar het zich voor 1937, met dank aan de sterk gepropagandeerde Groot-Nederlandse

gedachte, succesvol manoeuvreerde binnen de Indische politieke wereld, bleek het raszuiverheidsideaal een in Nederlands-Indië niet te implementeren onderdeel van de eigen ideologie. Het is een opvallende conclusie; enerzijds is het een logisch gevolg van het feit dat er nu eenmaal een plurale samenleving bestond in Nederlands-Indië, waar voor het denken in termen van 'raszuiverheid' geen ruimte was. Anderzijds was deze plurale samenleving nou niet bepaald 'multi-cultureel' te noemen; de verschillende bevolkingsgroepen leefden weliswaar met redelijk succes samen, maar tegelijkertijd waren de verhoudingen maar al te duidelijk en was er overduidelijk sprake van een autoritaire standenmaatschappij, die voor een belangrijk deel was gebaseerd op rassenonderscheid.

Hoewel er onder historici heden ten dage nog maar weinig aandacht voor de NSB in Nederlands-Indië bestaat, blijkt er toch nog wel stof voor nader onderzoek te zijn. Dat de rassenideologie van de NSB geen aansluiting vond in Nederlands-Indië is in dit onderzoek duidelijk geworden en is, met de Nederlands-Indische plurale samenleving in gedachten, niet onbegrijpelijk. Toch is het – hoewel dit door Furnivall en later Fasseur al wel gedaan is- wenselijk dat er meer aanvullend onderzoek wordt verricht naar de vraag in hoeverre er in Nederlands-Indië sprake was van een 'multi-culturele' samenleving, en –meer specifiek- hoe die zich verhield tot het raszuiverheidsideaal van de NSB.

Bronvermelding

Secundaire bronnen

Blom, H., *De mouterij op de Zeven Provinciën. Reacties en gevolgen* (Leiden 1975)

Boshart, M., *Mouterij op de Zeven Provinciën* (Amsterdam 1978)

Drooglever, P.J., *De Vaderlandse Club 1929-1942* (Franeker 1980)

Fasseur, C., *Kultuurstelsel en koloniale baten. De Nederlandse exploitatie van Java 1840-1960* (Leiden 1975)

Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. 11a Nederlands-Indië I. eerste helft* ('s Gravenhage 1984)

Kampen, A. van, *Een kwestie van macht* (Bussum, 1975)

Meyers, J., *Mussert. Een politiek leven* (Amsterdam 1984)

Swaan, J., *Zwarte kameraden. Een geïllustreerde geschiedenis van de NSB* (Amsterdam 1984)

Wal, S.L. van der, 'De nationaal-socialistische beweging in Nederlands-Indië' In: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap. Deel 82* (Amsterdam 1968) p. 35-56.

Primaire bronnen

Geelkerken, C. van, *Gedenkboek 10 jaar NSB* (Amsterdam 1941)

Manusama, J., *Eigenlijk moest ik niet veel hebben van de politiek. Herinneringen aan mijn leven in de Oost 1910-1953* (Amsterdam 1999)

Mussert, A., (Voorwoord van brochure) 'Gezagsondermijning in Indië. Het wanbeleid van drie gouverneurs-generaal', In: *Volk en Vaderland* (Amsterdam 1935)

NIOD, archief van de NSB (toegangsnummer 123). *Brieven aan Mussert, 1935-1938*. Inventarisnummer 2146

NIOD, *Weekblad Volk en Vaderland* (Amsterdam 1935 en 1937)

